Högen

Restaurering av tak på rökbastu (byggnad XI), 2008

Hembygdsgården Högen, Lillhärdals kyrkby 19:7,
Lillhärdals socken, Härjedalens kommun

Martina Berglund

RAPPORT – JAMTLI 2008:15
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:
Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2008

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Dnr 507-97-2674

Omslagsbild: Rökbastun på Högen, 2008 (neg nr 08M51/04).

Foto: Mats Eliasson, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING **3**

FASTIGHETSUPPGIFTER M.M. 4
KARTA 5
SITUATIONSPLAN 6
HISTORIK 7
ANTIKVARISKT RESONEMANG 7
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR 8

BYGGNADSBESKRIVNING **9**

BYGGNAD XI RÖKBASTU 9
Uppgifter om konstruktion 9
Beskrivning av taket före åtgärder 10
Beskrivning av utförda åtgärder 12
Övrigt 15

Inledning

Hembygdsgården Högen ligger på en höjd nära bykärnan i Lillhärdals kyrkby. På gården finns byggnader uppförda under perioden 1600-tal till tidigt 1900-tal. Gården är en av länets två bevarade exempel på den fyrbyggda gårdstypen. Den fyrbyggda (eller kringbyggda) gården är en gårdsform som karaktäriserat bebyggelsen i norra Sverige under lång tid, men som ofta splittrades i samband med skiftesreformerna. Gården övertogs av Lillhärdals hembygdsförening 1924 och förklarades som byggnadsminne 1983.

Byggnaderna på Högen har sedan gården blev hembygdsgård genomgått flera restaureringar vid olika tillfällen. Länsstyrelsen i Jämtlands län gav Jamtli i uppdrag 2002 att upprätta ett åtgärdsprogram samt en vårdplan för gårdens samtliga byggnader (d nr 434-10934-01). Åtgärdsprogrammet och vårdplanen upprättades av Marianne Strandin, utifrån besiktningar som gjorts tillsammans med timmermannen Roland Åkerman, Gamla trähus AB.

Tillstånd för omläggning av spåntak på stall/portlider/foderbod, byggnad VI, lämnades av länsstyrelsen 2007-06-29 (d nr 434-9017-06) och i samband med detta gavs också tillstånd för omläggning av brädtaket på rökbastun, byggnad XI. Dock kunde inte arbetet med rökbastun genomföras under 2007, men vid slutbesiktningen av stallet hölls ett samråd med Svante Freij, antikvarie på museet och Daniel Åkerman, Gamla trähus AB. Ett nytt beslut om rökbastun togs 2008-06-17 (d nr 432-9117-08) och arbetet genomfördes under sommaren 2008. Omläggningen utfördes i Hembygdsföreningens egen regi efter instruktioner av Daniel Åkerman.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Martina Berglund, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i museets arkiv.

Östersund den 23 oktober 2008.

Martina Berglund
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Takomläggning av brädtak på rökbastu, byggnad XI.
Dnr Jamtli	376/2008 F8A
Dnr Lst	432-9117-08
Fastighet	Hembygdsgården Högen, Lillhärdals kyrkby 19:7, Lillhärdals socken, Härjedalens kommun.
Fastighetsägare	Lillhärdals hembygdsförening c/o Bo Karlsson Östansjö 530 840 80 Lillhärdal Kontaktperson; Ove Andersson, 070-785 80 11
Uppdragsgivare	Fastighetsägaren
Entreprenör	Gamla trähus AB Härjedalsvägen 86 820 41 Färila Kontaktperson: Daniel Åkerman, 070-552 07 50
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Martina Berglund, 063-150 141

Karta

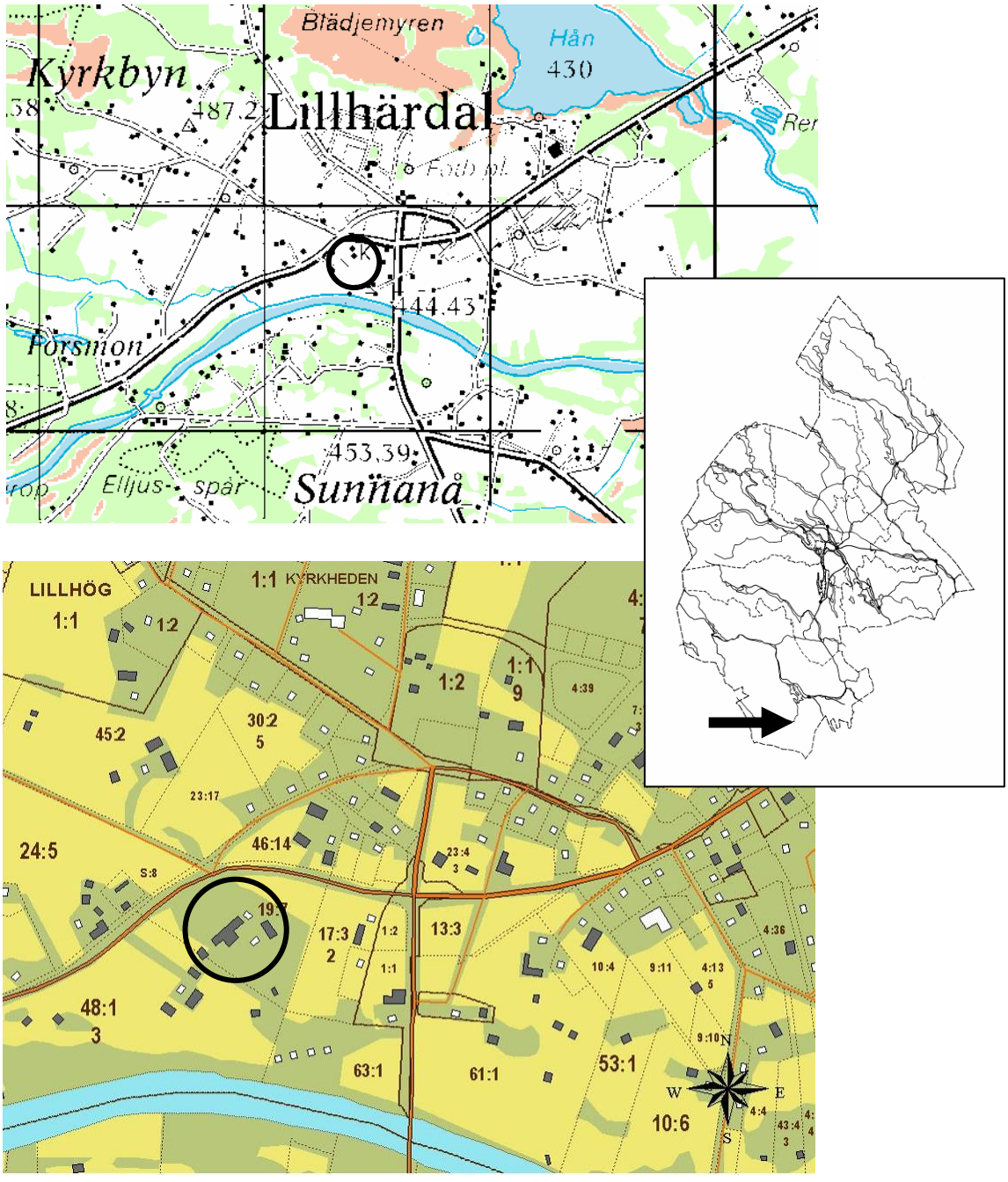

GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Dnr 507-97-2674

Situationsplan

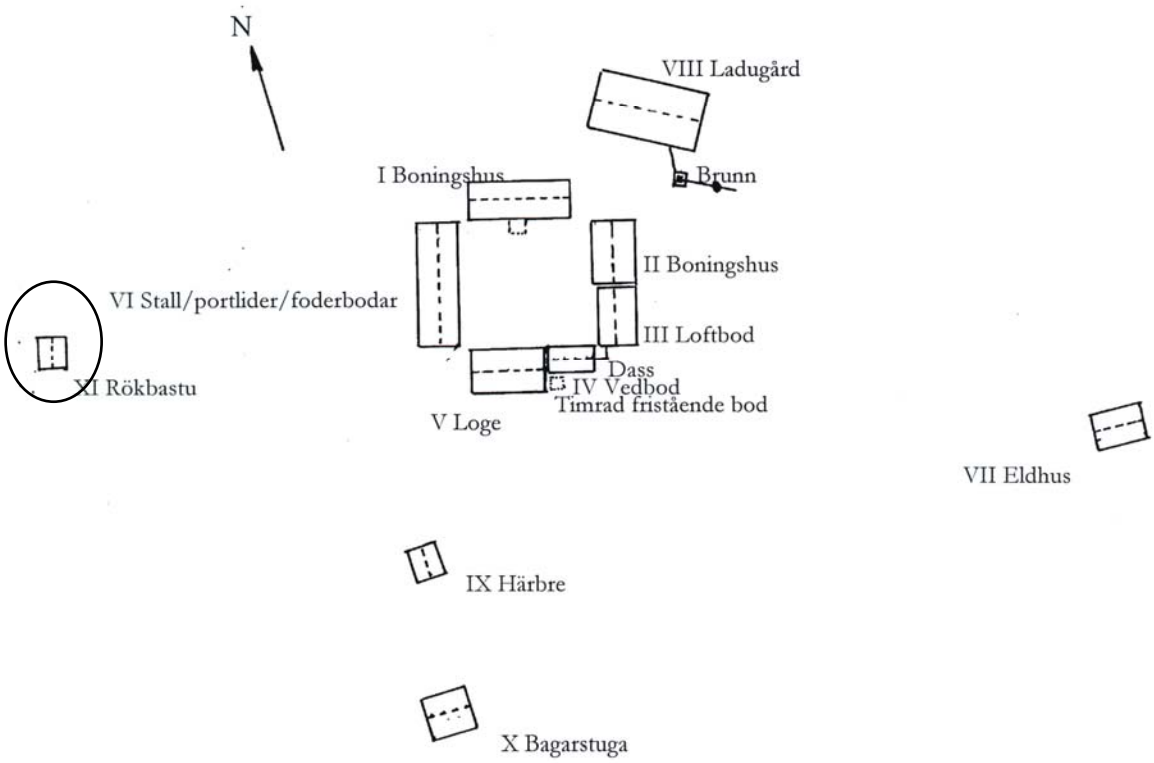

Historik

Gården Högen är bevarad på sin ursprungliga plats och är den enda gården i Lillhärdal som inte förändrades under laga skifte 1912. Den har kvar sin kringbyggda fyrkantiga gårdsplan av den så kallade nordsvenska gårdstypen. Byggnaderna som står som en del av den kringbyggda gården är relativt oförändrade, däremot har byggnader utanför rivits eller flyttats till gården.

Högen har under hela 1900-talet uppmärksammats av kulturmiljövården och restaureringar har skett under överinseende av kulturmiljövårdande myndighet. Gårdens oförändrade karaktär uppmärksammades redan i början av 1900-talet av dåvarande landsantikvarie Erik Festin samt av Olov Högman, född på gården, som 1923 köpte tillbaka gården av dåvarande ägare som var ett skogsbolag. 1924 övertog Lillhärdals hembygdsförening gården och Högen blev hembygdsgård. Under 1900-talet har ett antal restaureringar genomförts på gården. Under 1900-talets början leddes restaureringarna av Erik Festin. År 1927 restaurerades taket på härbret och 1934 byttes det dåvarande spåntaket på gammelstugan ut mot ett nävertak med knäppta klovor. 1981-86 genomgick samtliga byggnader på gården utvändiga åtgärder i tre etapper av Riksantikvarieämbetets byggnadssektion i samarbete med Jämtlands länsmuseum. 2003 och 2004 lades återigen nytt tak på gammelstugan och avträdet, 2005 restaurerades eldhuset och 2006 lades spåntaket på nystugan om. 2007 lades nytt tak på stallet med portlider och foderbod.

Rökbastun är från 1700-talet. På grund av brandrisken placerades den i en sluttning strax väster om resten av gården.

Antikvariskt resonemang

Målsättningen med en upprustning av rökbastuns tak var att slå vakt om byggnadens nuvarande karaktär. Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

I följande beskrivning utgår märkningen från vägg A som är huvudingång, därefter benämns väggarna medsols med B, C och D. Syllstockarna får nummer 1 och på övriga stockar fortsätter numreringen uppåt. Tredje stocken på ingångsväggen får alltså beteckningen A3.

Byggnadsbeskrivning

Byggnad XI Rökbastu

Bild 1. Rökbastun efter restaureringen, sedd från syddväst (foto Ove Andersson).

Uppgifter om konstruktion

Byggnadens längd, yttermått: 5,40 m.
Byggnadens bredd, Yttermått: 4,20 m.
Grund: Knutstenar med mellanstenar, av natursten.
Antal stockar i långvägg: 9
Antal stockar i gavelvägg: 14
Längsta syllen i: Gavel.
Timmer, knut/dim/behandling: Bilat timmer, rundtimmer de fyra översta stockarna i gavelröstet, raka knutskallar, rännknut. 143/6=23, 8 cm.
Bottenbjälklag: -

Mellanbjälklag: -
Nuvarande takkonstruktion: 1 mittås, 3 par sidoåsar. Kamtak av bräder.
Takutskott gavel: 29 cm.
Takutskott långvägg: 47 cm till takved, 54 cm inklusive fotbräda.

Beskrivning av taket före åtgärder

Taket lades senast om 1981. Det finns foton från 1977 som visar översiktsbilder på rökbastun och närbilder på taket. Det finns också bilder som visar det omlagda taket vid slutbesiktningen 1981. Bilderna visar att taktäckningen helt och hållet lades om 1981.

2008 års restaureringsarbeten på byggnaden berörde endast taket. Det diskuterades innan 2008 års omläggning ifall vissa av takbräderna var spräckta och därmed återanvända då taket senast lades om, men Daniel Åkerman bedömde att alla brädor var sågade och samtida.

Tak	Kamtak täckt med cirkelsågade okantade bräder, blandad bredd (26-35 cm) 2” tjocka (från början 2, 5”) lagt på lock.
Brädor	De östra takbräderna sticker över nock med ca 10-15 cm. Takbräderna är knäppta över nock på fyra genomgående punkter, fäst med nara. Samtliga takbräder bilade sekundärt på ovansidan, några även undertill, för att förhindra att de kupar sig. Takbräderna var rötade och beväxta med lava och mossa.

Bild 2. Takbräderna var beväxta med lavar och mossa och var i dåligt skick (foto Ove Andersson).

Tätskikt	Under takbräderna finns en täckning av näver. Denna lades om vid restaureringen 1981.
Stoppbräda	Stoppbrädan är sågad, men nedsidan har huggits i efterhand. Denna är fäst i fyra genomgående punkter med nara.
Takutskott	Taket över den uttimrade gaveln låg lite lägre (ca 5 cm) och tre bräder täckte denna skillnad. Denna konstruktion var inte bra eftersom det gjorde att det läckte in vatten där.

Beskrivning av utförda åtgärder

Arbetet med omläggningen av brädtaket på rökbastun genomfördes under sommaren 2008 och slutbesiktigades den 22 oktober 2008.

Bild 3. Rökbastuns tak efter delvis demontering (foto Ove Andersson).

Brädor	Länsstyrelsen gav tillstånd till att återigen lägga sågade brädor på taket. Bottnarna höggs dock på ovansidan precis som tidigare. Då det rådde osäkerhet om locken var huggna, beslutades att ha den sågade ytan kvar. Samtliga brädor byttes ut. Bottnar och lock lades med kärnsidan uppåt. Brädorna lämnades okantade och fick varierande bredder som tidigare.
Tätskikt	Nävern borstades ren från skräp, men lämnades i övrigt orörd.
Stoppbräda	Två nya stoppbrädor tillverkades, med de gamla som förlaga. Stoppbrädorna sågades, men höggs inte i efterhand.

Takutskott Taket över den uttimrade gaveln höjdes något med hjälp av ribbor på mittåsen och de översta varven på B- och D-vägg, för att få det i samma nivå som resten av taket (se bild 5).

Bild 4. Detalj av det nya taket med täckbrädor och stoppbräda med nara (foto digital pict 7743).

Bild 5. Taket över den uttimrade gaveln förhöjdes med ribbor för att få hela taket i samma nivå (foto digital pict 7741).

Bild 6. I oktober 2008 hade taket redan grånat och började smälta in väl med resten av byggnaden (neg nr 08M51/02).

Övrigt

I åtgärdsprogrammet från 2002 noterades att marknivån intill rökbastun var hög vid A, B- och C-vägg och att denna bör ges en lutning ut från byggnaden med lågpunkt ca 1 m från husliv. Detta har ännu inte åtgärdats men bör utföras snarast för att undvika att timret rötas.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM 2008

ISSN 1654-2045

2008:1 Det ideella kulturarvsarbetet, livslång lärande och social ekonomi

2008:2 Arkeologisk undersökning. Bölberget, en mesolitisk boplats i Härjedalen
Amanda Jönsson

2008:3 Dokumentation och datering av träkonstruktioner i Kyrkås gamla kyrka 2007
Björn Olofsson

2008:4 Färgundersökning av Norderö klockstapel 2008
Christina Persson

2008:5 Arkeologisk undersökning, september 2007. Smedjan i Forsa
Amanda Jönsson

2008:6 Lunndörrens koppar- och nickelgruva
Anna Lindqvist

2008:7 Högen – Antikvarisk kontroll vid omläggning av tak på stall, portlider, foderbodar 2007
Svante Freij

2008:8 Bräcke kyrka – Antikvarisk kontroll vid interiör restaurering 2006
Svante Freij

2008:9 Strånäset – Restaurering av boningshus I, boningshus III och dass, 2006
Martina Berglund

2008:10 Åre nya (Duveds) kyrka – Restaurering av fasad, etapp I 2006 och etapp II 2008
Martina Berglund

2008:11 Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftsutbyggnad
Anders Hansson

2008:12 Ollebacken – Kulturhistorisk karakterisering inför kraftledningsdragning
Anders Hansson

2008:13 Sönner-Sandtjärn – Arkeologisk utredning inför planerat fritidshusområde vid Storlien
Anders Hansson

2008:14 Lilltevedalen – Arkeologisk utredning inför planerade fritidshusområden vid Storvallen
Anders Hansson

2008:15 Högen – Restaurering av tak på rökbastu (byggnad XI), 2008
Martina Berglund